

N. WEBSTERİN İNGİLİS DİLİNİN AMERİKA VARIANTININ FORMALAŞMASINDAKİ ROLU

Elnarə Putayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: pedaqoji.ing.fr@mail.ru

Xülasə. Məqalədə N. Vebsterin amerikan ingiliscəsinin formalaşmasındakı rolu təhlil edilmişdir. N. Vebster amerikan ingiliscəsinin müdafiəsinə qalxaraq “yeni yaranmış” milləti birləşdirməyə kömək edən islahatçı kimi tanınmışdır. O, həm də ABŞ-da linqvistik ideyalarda islahat edilməsinə ciddi səy göstərmişdir. Onun yeni nəşr olunan lüğətləri ilə bağlı qəzet və jurnallarda yüzrlərlə esse və ya tənqidi yazılar dərc olunmuşdur. Bu ziddiyyətlər zahirən linqvistik məsələlər ətrafında cərəyan etsə də, tənqidçilər onun islahatlarını daha çox qiymətləndirməməkdə israr edirdilər. Bütün bu mübahisələrə baxmayaraq, amerikalılar N. Vebsterin təklif etdiyi amerikan ingiliscəsinə tətbiq edilə biləcək norma və dəyişikliklərə görə ona minnətdar olmalıdırlar.

Açar sözlər: N. Webster, ingilis dilinin Amerika variantı, amerikanizmlər, lüğət.

N. WEBSTER'S ROLE IN THE FORMATION OF AMERICAN ENGLISH

Elnara Putayeva

Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan

Abstract. The article analyzes the role of N. Webster in the formation of the American English language. Noah Webster has generally been defined as a cultural reformer whose advocacy of an “American English” helped to unite the newly formed nation. He made great efforts to reform linguistic ideas in the United States. There were published hundreds of essays or reviews on newspapers and magazines related to his newly published dictionaries. Although these contradictions arose around apparently narrow linguistic matters, the critics insisted on not overestimating his reforms. Notwithstanding all these controversies, the Americans should be grateful to him for the norms and identities that he could manage apply to the American English language.

Keywords: N. Webster, American English, americanisms, dictionary.

О РОЛИ Н. ВЕБСТЕРА В ФОРМИРОВА- НИИ АМЕРИКАНСКОГО ВАРИАНТА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Эльнара Путаева

Азербайджанский Университет Языков, Баку, Азербайджан

Резюме. В статье анализируется роль Н. Вебстера в формировании американского английского языка. Н. Вебстера обычно считают культурным реформатором, чья защита “американского английского” помогла объединить новообразованную нацию. Он приложил огромные усилия для реформирования лингвистических идей в Соединенных Штатах. Были опубликованы сотни эссе или рецензий на газетах и журналах, связанных с его недавно изданными словарями. Хотя эти противоречия возникли вокруг, по-видимому, узких лингвистических вопросов, критики настаивали на том, чтобы не переоценивать его реформы. Несмотря на все эти противоречия, американцы должны быть благодарны ему за нормы и самобытность, которые он смог применить к американскому английскому языку.

Ключевые слова: Н. Вебстер, американский английский, американизмы, словарь.

1. Giriş

N. Vebster daha çox “Webster’s” kimi tanınan və 1828-ci ildə “An American Dictionary of the English Language” adı ilə nəşr olunan lüğətin müəllifi olaraq məşhurlaşmışdır. Hal-hazırda da sözlərin mənalarının təyin edilməsində və düzgün yazılış qaydalarının müəyyənləşdirilməsi zamanı dil daşıyıcıları və ingilis dilini öyrənən şəxslər tərəfindən bu lüğət geniş istifadə olunur.

N. Vebster bir çox sahələrdə müəyyən islahatlar etmişdir. Onun lüğətləri və digər əsərləri Amerikadakı mədəni inqilabın bir hissəsi idi. Onun köləliyin ləğvi və işçi sinfi üçün təhlükəsizliyin təmini uğrunda apardığı mübarizəsi növbəti bir əsr ərzində davam etdirilmişdir. Bütün bunlara baxmayaraq, N. Vebsterin adı hər zaman onun tərtib etmiş olduğu lüğətlə həmahəng səsələşəcək. 1847-ci ildə (ölümündən dörd il sonra) Corc və Çarlz Merriam N. Vebsterin lüğətinə həmmüəlliflik hüququ əldə edərək lüğətin ilk nəşrini Massaçusets ştatının Sprinqfild şəhərində həyata keçirdilər [2].

Bununla belə, N. Vebsterin amerikan ingiliscəsinin inkişafı naminə etdikləri yalnız lüğətin tərtib edilməsi ilə kifayətlənmir. O, təhsil islahatçısı, maarifçi, siyasi fəal, müxtəlif dərslərlərin müəllifi, qəzet redaktoru və quldarlığın kəskin tənqidçisi kimi də tanınır. N. Vebsterin digər bir töhfəsi onun “Amerikada müəlliflik hüquqlarının qorunmasının banisi” olmasıdır. N. Vebster tərtib etdiyi lüğəti sadəcə bir vəsait hesab etmirdi: o, həm də bu yolla dildən istifadə və yazı qaydalarının möhkəmlənəcəyini və “yeni xalq”ın formalaşmasına bir təkan verəcəyindən əmin idi [2].

1783-cü ildə N. Vebster “A Grammatical Institute of the English Language” adlı vəsaitin ilk cildini çap etməyə müfəssəl olmuşdur. O, düşünürdü ki, yeni yaranmış dövlətin öz dərslərləri və sabit dili olmalıdır. O, yazırdı: “Artıq vaxtdır və biz bu ölkədə dil, elm və dövlətçilik sahələrində dəyişiklərin köməyi ilə uğur əldə edə bilərik. Gəlin bu fürsəti qaçırmayaq: milli dilimizi və milli dövlətimizi yaratmağa çalışaq”. Nəşr olunduğu ildən etibarən XX əsrin əvvəllinədək keçən zaman kəsiyində bu lüğətin təxminən 100 milyon nüsxə satıldığı qeyd edilə bilər. Təkcə adı çəkilən lüğət deyil, onun ardınca nəşr olunan 30-dan çox dərslik və tarixi əks etdirən kitabların nəşri də eyni məqsədə xidmət etməkdə idi [4].

N. Vebsterin bu istiqamətdə apardığı mübarizənin ilk töhfəsi iki cildli “American Dictionary of the English Language” lüğətinin çapdan çıxması oldu. Bu lüğət semantik cəhətdən o dövrdə nəşr olunmuş lüğətlərdən daha geniş əhatəyə malik idi. Belə ki, bu lüğət özündə müxtəlif elm sahələrinə aid olan minlərlə termini və hətta müxtəlif dillərdən amerikan ingiliscəsinə keçmiş bir çox alınma sözləri ehtiva edirdi. Onun sonrakı illərdə nəşr etdirdiyi lüğətlər artıq ədəbi amerikan ingiliscəsinin normalarına uyğunlaşdırılmış hesab olunurdu.

XVIII əsrin 80-ci illərində N. Vebster təhsil və digər mədəni islahatları təşviq edən çoxsaylı esselər yazmış, “The American Magazine” jurnalının təsis etdiyi kampaniyalar

çərçivəsində dərslərlərin satışını təbliğ etmiş, eləcə də, müəllif hüquqları qanununun qəbul edilməsi istiqamətində müəyyən işlər görmüşdür. Bu müddət ərzində B. Franklin, C. Vaşinqton və bir çox milli liderin dəstəyi N. Vebsterin kitablarını uğurla təbliğ etməyə kömək olmuşdur.

N. Vebsterin apardığı mübarizə filologiyanın və leksikoqrafiyanın sərhədlərini aşaraq, yeni Amerika dialektinin formalaşmasına təkan vermişdir. O, inanırdı ki, mühacirlərin yeni ərazilərə arasıkəsilməz axını, amerikan ingiliscəsinə daxil olan alınma sözlərin sayının gündü-gündən artması, vulqar və slənq sözlərin geniş istifadə olunması və s. kimi səbəblərin fonunda amerikan ingiliscəsinə daxil olan sözləri özündə ehtiva edən bir lüğətin yaradılması və onun Amerikadakı həyat tərzinə uyğunlaşdırılması günün tələbi hesab olunmalıdır.

Xarici dil olaraq ingilis dilini öyrənməyə çalışanların bir çoxu yazı qaydalarını öyrənməyin çətinliyindən danışırlar. Bu məqsədlə N. Vebster bir çox dəyişikliklər etmişdir. N. Vebster özünü amerikan ingiliscəsinin ingilis dilinin Britaniya variantının mənfi təsirlərindən qoruyucusu kimi təqdim edirdi. Digər tərəfdən, çoxsaylı dialektlərin mövcud olduğu şəraitdə dilin “korlanması” qaçılmaz hesab olunurdu. Onun yazı qaydalarına tətbiq etmək istədiyi dəyişikliklər aşağıdakı kimi təsnif oluna bilər:

Məsələn: O, tərtib etdiyi lüğətdə sözlərin bir çox səssiz (tələffüz olunmayan) hərflərini silmişdir. Belə ki, “-our” sonluqları öz “u”larını itirmişdir. Beləliklə, “honour” sözü “honor”, kimi yazılmağa başlamışdır. Digər bir nümunəyə baxaq: “-ck” sonluqları isə “k”larını itirərək yazılmağa başladı. Digər sözlərin yazılışı da onların tələffüzünə daha çox uyğunlaşdırıldı. Məsələn: “-re” sonluqları “-er” ə çevrildi. “Centre” sözü “center”, “theatre” sözü isə “theater” olaraq yazıldı.

Digər dəyişikliklər üçün əsas məqsəd sözlərin yazılışlarının onların tələffüzlərinə az və ya çox dərəcədə uyğunlaşdırmaq olmuşdur. Məsələn: “women” əvəzinə “wimmen”, “grieve” əvəzinə “greeve”, “mean” əvəzinə “meen”, “bread” əvəzinə “bred” və s. Bu halda sözlərin oxunuşu və tələffüzü daha asan və anlaşıqlı hesab olunurdu.

Bu istiqamətdə o, bəzi alternativ orfoqrafik qaydalar da müəyyən etməyə çalışdı, lakin bu dəyişikliklərin xeyli hissəsi dildə sabitləşmədi. Bir çox sözləri qısaltmaq məqsədi ilə “ch”ları “sh”lara çevirmək, “island” sözünün yazılışını “iland” olaraq dəyişmək, “determine”də sonuncu “e” hərfini silmək cəhdləri özünü doğrultmadı.

Sözlərin yazılış tərzini dəyişdirmək cəhdi N. Vebsterin amerikan ingiliscəsinə verdiyi ən böyük töhfəsi hesab oluna bilər. N. Vebsterin ən böyük tərəfdarlarından olan B. Franklin “c, w, y və j” hərflərindən “qurtulmaq” fikrini ısrarla müdafiə edirdi. B. Franklin onları digər 6 yeni hərflə əvəz etmək istəyirdi. N. Vebster öz lüğətini tərtib edərkən bu hərfləri saxlamağı üstün tutdu. O, həmçinin bu gün də istifadə etdiyimiz iki yeni hərfi- “j” və “v” hərflərini əlavə etdi. Əvvəllər “j” və “v” hərfləri sadəcə olaraq “i” və “u” hərflərinin alternativ formaları kimi yazılırdı. Lakin N. Vebster öz lüğətində onlara ayrıca bölmə təsis etmişdir. Beləliklə, ingilis dilinin hazırda istifadə olunan əlifbası bu üsulla formalaşdırılmış oldu [5].

N. Vebsterin təklif etdiyi digər bir dəyişiklik qısa sait + samitlə bitən sözlərin son hecası vurğulu tələffüz edildiyi təqdirdə şəkilçi əlavə olunan zaman samitin qoşalaşmasıdır. Bütün

digər hallarda son samiti qoşalaşdırmağa heç bir ehtiyac duyulmur. Digər tərəfdən, sözlərin yazılışında müvafiq dəyişiklik edilməsinin də məqsədəuyğun olduğunu təklif edən dilçi aşağıdakı dəyişiklikləri dəstəkləyirdi: “*ache*” əvəzinə “*ake*”, “*crumb*” əvəzinə “*crum*”, “*feather*” əvəzinə “*fether*”, “*honour*” əvəzinə “*honor*”, “*aisle*” əvəzinə “*ile*”, “*weather*” əvəzinə “*wether*” və s. [1].

N. Vebsterin tərtib etdiyi lüğət təkcə yazı və tələffüz qaydalarının islahatlarına yol açmadı, həm də leksikoqrafiya sahəsində müəyyən uğurların əldə edilməsinə səbəb oldu. H. Varfelin fikrinə əsasən, bu lüğəti tərtib etdiyi illər ərzində N. Vebster dilçilik üzrə “əsl tələbə” kimi davrandığından, o, dillərarası əlaqələr haqqında çox əsaslı nəzəriyyələr irəli sürmüşdür. O, qeyd edirdi ki, hətta N. Vebster özü sonralar bu fikirlərin bəzilərini təkzib edərək əldə etdiyi nəticələrin qəbul edilməməsinə yol açmışdır [1].

N. Vebster sözlərin etimologiyasını təhlil etdiyindən bir çox tənqidlərə və araşdırmalara məruz qalmışdır. Onun əsərlərini təhlil etmiş tənqidçilərdən M. Metyuz N. Vebsteri öz xələfləri ilə müqayisədə daha çox sözün düzgün etimologiyasını vermiş leksikoqraf adlandırır.

Sözlərin ilkin mənalılarının təyini ilə məşğul olmuş alim həm də sözlərin etimoloji təhlilini aparmaq üçün on ilə yaxın bir müddətdə tədqiqat aparmışdır. Bir çox hallarda bəzi dilçi alimlər və digər mütəxəssislər onun bu cür etimoloji təhlillərini tənqid edirlər. Bu cür tənqidlərin çoxluğu bəzi hallarda etimoloji izahların ümumiyyətlə qəbul edilməməsinə yol açırdı. Tənqidçilərin əsas iddialarını etimoloji yanaşmanın qeyri-dəqiq olması, elmi yanaşmanın zəif olması, daha çox Bibliyaya əsaslanması və s. təşkil edirdi.

N. Vebsteri həm də tərtib etdiyi lüğətin əhatə etdiyi söz fondunun müxtəlifliyinə görə də tənqid edirdilər. Onun lüğətə daxil etdiyi söz sayı əvvəlkilərdən daha çox idi. M. Metyuz qeyd edirdi ki, beş min əlavə söz “amerikanizm” olaraq lüğətə daxil edilmişdir. Hətta bəzi tənqidçilər N. Vebsteri bu sayı süni şəkildə çoxaltdığından, bu sözləri “vulqarizm”lər hesab edirdilər [1].

T. Doyiz və C. Pikerinqə yazdığı məktublarda N. Vebster öz lüğətinin M. Consonun lüğəti ilə müqayisə olunmasını təklif edirdi. O, əvvəlki lüğətlərdə olan bir çoxun sözün özünün lüğətinə əlavə etmədiyini iddia edirdi. O, vulqar sözlər sözlərin tarixinin daha qədim olduğunu və bu sözləri işlədən müxtəlif insan zümrələri üçün kifayət qədər vacib olduğunu düşünürdü. Onun fikrincə, leksikoqrafın əsas funksiyası dilə aid olan mümkün qədər daha çox sözü toplamaq, qruplaşdırmaq və mənasını təyin etməkdən ibarətdir [1].

E. Kedi N. Vebsterin “Defence of American Letters” əsəri haqqında fikir söylədiyi zaman qeyd etmişdir ki, o, çox mübariz və dəqiq tərtibçi idi və Amerikanı müdafiə etmək üçün əlindən gələni etməyə hazır idi. N. Vebsterin “Nyu Yorkun Filoloqlar Cəmiyyəti”nin üzvü olmasına baxmayaraq, o, Amerika Akademiyasını (American Academy) dəstəkləməirdi. T. Paylz bu mövqeyin səbəbini belə izah etməyə çalışırdı ki, N. Vebster 1806-cı ildə Konqressdə Akademiyanın yaradılmasına etiraz edərkən, o, bunu sadəcə prinsip xətrinə etmirdi. O

düşünürdü ki, onun tərtib etdiyi lüğət hər hansı bir akademiya ilə müqayisədə tələffüz qaydaları haqqında daha çox məlumat verə biləcək [1].

Digər vacib bir məqam isə müəlliflik məsələsi idi. Geniş yayıldığı və istifadə olunduğu bir məqamda Meryamz qardaşları bu lüğətin mirasçılara çevrildilər. Bununla belə, N. Vebsterin əsl vətənpərvər mövqeyi və bu sahədə ilklərdən birinə imza atması onun əməyinin və səylərinin danılmaz olduğunu bir daha sübut edir. N. Vebsterin hətta ən kəskin tənqidçiləri belə onun sözlərin etimologiyasının təyini məsələlərində göstərdiyi səyləri yüksək qiymətləndirirlər. Onun zamanının çətin şərtləri daxilində əldə etdikləri və tətbiq etdiyi üsullar hazırki dilçilik elmi sahəsində əldə oluna biləcək nəticələrlə müqayisə oluna bilməz [1].

Bir çox hallarda onun patriotizmi dilçilik sahəsində apardığı tədqiqatları üstələyirdi. O, mədəni cəhətdən Böyük Britaniyadan gəldikcə daha çox fərqlənən Amerikada istifadə olunan ingilis variantının da Britaniya variantından fərqlənməsini təklif edirdi. Məhz “amerikan ingiliscəsi” ifadəsinin işlədilməsi də N. Vebsterin adı ilə bağlıdır.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq belə bir nəticəyə gəlirik ki, N. Vebsterin apardığı islahatlarla əldə etmək istədiyi əsas nəticə yazı qaydalarının sadələşdirilməsi və sözlərin yazılışlarının tələffüzlərinə uyğunlaşdırılmasıdır. Vulqar sözlərin tərtib olunan lüğətə salınmasının başlıca səbəbi insanların daha çox istifadə etdiyi halda bu cür sözlərin lüğət fonduna daxil edilməsidir. Onun iddiaları bəzən ziddiyyətli, bəzən də əsassız səslənsə də, ümumilikdə, özündən sonra gələn və amerikan ingiliscəsinin ədəbi variantının təkmilləşdirilməsində xüsusi rolunu olan bir çox amerikanəsilli dilçinin fikirlərinə müsbət təsir etmişdir.

Ədəbiyyat

1. Cannon C.D. (1972), Noah Webster's Influence on American English. *Studies in English*, Vol.13, No.1, 5. University of Mississippi.
https://egrove.olemiss.edu/ms_studies_eng/vol13/iss1/5
2. Dobbs C. Noah Webster and the Dream of a Common Language.
<https://connecticuthistory.org/noah-webster-and-the-dream-of-a-common-language/>
3. McDavid R.I. (2023, May 24), Noah Webster. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/biography/Noah-Webster-American-lexicographer>. Accessed 19 June 2023.
4. Nordquist R. (2021, September 9), An Introduction to Noah Webster. *ThoughtCo*.
[thoughtco.com/an-introduction-to-noah-webster-1692764](https://www.thoughtco.com/an-introduction-to-noah-webster-1692764).
5. История американского варианта английского языка.
<https://lingua-airlines.ru/articles/istoriya-amerikanskogo-varianta-anglijskogo-yazyka/>
6. Как возник американский язык?
<https://www.lingvocenter.ru/kak-voznik-amerikanskiy-yazyk>

7. Ларцева Е.В. (2012), Американский вариант английского языка и его влияние на британский в дискуссиях зарубежных лингвистов. Известия Уральского федерального университета. Сер.2, Гуманитарные науки. No.3, 105, 147-159.
8. Нестерчук Г.В. (1997), США и Американцы. Москва: Высшая школа, 238.
9. Швейцер А.Д. (1983), Социальная дифференциация английского языка в США. Москва.